

Олексій ЛУК'ЯНОВ

КОРУПЦІЯ ЯК АРХЕТИП ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ

«Ніколи не було держави, в якій в тій чи інший спосіб не прибігли би до корупції як засобу управління»

Михайло Бакунін

«Коррупція — это враг, который по капле отнимает у нас нашу человечность»

Питер Бурмейстер

Постановка проблеми. Корупція як негативне соціальне явище, має глобальний характер та має місце в будь-якому суспільстві, однак масштаби вітчизняної корупції та велика шкода для українського народу від цього явища викликає найбільші занепокоєння, як пересічного громадянина так і Президента держави. «Україна платить велику ціну за корупцію. Це важкий вантаж на економіку – щорічно 20 мільярдів гривень», – стверджує Президент Віктор Янукович [15; 30]. Українські корупціонери не дають спокою не тільки Президенту. Удосконалити антикорупційне законодавство від України вимагає і Європейський Союз. Це одна з умов підписання угоди про асоціацію. За даними організації Transparency International Україна посідає 146 місце в рейтингу країн за рівнем корупції. Вона опинилась на рівні з такими країнами як Еквадор, Венесуела, Східний Тимор, Кенія. Результати досліджень багатьох науковців свідчать, що корупцією уражені всі системи соціального управління, як публічна так і недержавна сфери [14, с. 103-104; 15; 28, с. 103; 30].

Однією з головних перешкод на шляху реформування нашої держави є корупція. Корумпованість не лише гальмує розвиток економіки та громадянського суспільства але й несе загрозу національній безпеці України. Саме тому суспільство потребує від держави створення нових механізмів протидії корупції. Однак серед науково-практичних завдань крім розробки організаційно-правових заходів протидії корупції стоїть завдання і більш глибокого розуміння цього явища, причин високого рівня сприйняття корупції громадянами України, укоріненості в масовій свідомості уявлень про державну владу як джерело корупції, а сприйняття державних службовців (посадовців) переважно як корупціонерів. Отже це актуалізує наукове переосмислення архетипів державного управління.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вагомий внесок у розробку основних дослідницьких підходів до явища корупції здійснили такі відомі зарубіжні дослідники як С.Роуз-Аккерман, Р.Мертон, М.Олсон, К.Фрідріх, Дж.Най, С.Дж.Пундей, Т.Сиссенер, С. Шаттенберг. Питанням впливу корупції на соціально-політичні процеси в сфері державного управління займалися О.Андрійко, П.Бурмейстер, В.Гаркуша, О.Драган, М.Камлик, В.Лунсєв, М.Мельник, М.Мартиненко, А.Михненко, М.Михальченко, О.Михальченко, О.Соснін, Є.Невмержицький, О.Ніколаєва, О.Романчук, В.Скоробогачський, М.Хавронюк, Ф.Шиманський та інші. Аналіз професійної діяльності державних службовців та динаміки корупційних проявів в органах державної влади здійснювали в своїх дослідженнях І.Авакумов, О.Войцеховський, В.Безчасний, Л.Горілик, М.Гришук, Е.Дмитренко, О.Колотило, О.Бантішев, І.Бондаренко, О.Кальман, М.Погорецький, М.Потебенько, О.Прохоренко, О.Оболенський, А.Сафоненко, С.Серьогін, М.Сибирякова.



ЛУК'ЯНОВ
Олексій
Петрович,

кандидат історичних наук, доцент кафедри державної служби, адміністрування та управління ДЗ „Луґанський національний університет імені Тараса Шевченка”, м. Луґанськ.

Анотація: у статті розглядається гіпотеза про існування архетипу корупції, що на рівні колективного несвідомого включає механізми взаємодії між суб'єктами та об'єктами соціального управління, які на різних етапах соціогенезу мали доволі широкий вжиток і тісно пов'язані з інститутом влади – державним управлінням. Прояви корупції розглядаються в якості «доцивілізаційних» форм поведінки, що отримали сучасні форми вираження в державному управлінні.

Ключові слова: корупція, державне управління, архетип, влада.

УДК 35.07:328.185

Дослідженню архетипів державного управління у вітчизняному науковому дискурсі приділяють значну увагу Е.Афонін, Т.Бутирська, О.Васильєва, О.Донченко, Т.Вакулова, О.Крюков, М.Пірен, О.Радченко, Ю.Романенко, О.Суший, Ю.Шайгородський, В.Шедяков та інші. Найбільшу увагу дослідники приділили політичним аспектам архетипу. Водночас слід виділити невирішені питання, зокрема, розгляд з позицій архетипіки негативних стійких емоційно-сенсових форм колективного несвідомого стосовно взаємодії суспільних інститутів і держави.

Вітчизняні дослідники О.Донченко, Ю.Романенко в своїй книзі "Архетипи соціального життя і політика" визначають такі основні властивості українського менталітету: індивідуалізм, екзекутивність (жіночність), інтровертивність, емоційно-естетична домінанта, толерантність. Український менталітет, на їхню думку, становить живу пульсуючу цілісність взаємопов'язаних характеристик, кожна з яких доповнює іншу [10, с. 263-264]. Завдяки їм найбільший вплив на свідомість українців, на думку дослідників, мають такі архетипи: архетип домінування минулого над майбутнім (уречевленого над процесуальним), архетип анігілятивної рівності, архетип монарності буття, архетип "героїзованого злочинця", архетип долі, архетип "вічного учня", архетип едукативності психокультури, архетип тотожності істини і влади, архетип "вічного повернення", архетип звеличення юродивого [10, с. 263-264]. Російська дослідниця О.Ніколаєва, розглядаючи архетипічні і психологічні підвалини корупції в Російській державі, вважає це явище настільки історично укоріненим і невід'ємним від функціонування влади в Росії, що перемога над корупцією можлива лише за умов руйнування національної ідентичності [21, с. 242].

Розглядаючи різні аспекти корупції з позицій архетипіки, її прояви та можливості протидії і запобігання, в цілому корупцію як архетип в державному управлінні дослідники не визначають. Лише американський дослідник Пітер Бурмейстер, розглядаючи переважно економічні аспекти корупції з соціально-психологічної точки зору, застосовує теорію архетипів К.Г.Юнга до цього явища. Однак термін "архетип" до аргументації корупції П.Бурмейстер не надає [5]. Отже, залишається актуальним питання: чи можна вважати корупцію архетипом державного управління?

Метою статті є прагнення розглянути з позицій архетипіки корупцію в сфері державного управління, знайти причини стійкості масового несвідомого сприйняття корупції суспільством, визначити обґрунтованість оцінки корупції як архетипу.

Отримані наукові результати дають підставу стверджувати, що корупція – архетип, який значною мірою визначає відносини між суспільством та державою.

Виклад основного матеріалу. Визначення корупції міститься в правових джерелах та по-різному трактується в працях багатьох дослідників. В звичайному тлумачному словнику найпростіше визначення «Corrupted» – пошкоджений, забруднений, гнилий. Це поняття дає можливість просто зрозуміти явище корупції за суттю. З точки зору етико-правового підходу «корупція – зловживання службовим становищем з метою отримання особистої вигоди».

Функціонування будь-яких соціальних організацій, від найменших до багатонаціональних держав, ґрунтується на давніх природних принципах. Саме ці принципи психолог Карл Юнг назвав архетипами поведінки [34]. І мова йде про такі моделі поведінки, які не знають національних, соціальних та індивідуальних меж. Ці моделі поведінки існують у підсвідомості кожної людини. Як визначається в сучасній літературі: «Архетипи – це архаїчні культурні уявлення – символи людини, що закладені історично на рівні підсвідомості, «профільтровані» через багатовікові пласти культурних трансформацій. Вони стосуються уявлень щодо місця людини в світі і суспільстві, нормативно-ціннісних орієнтацій, визначають зразки життєдіяльності людей і зберігають своє значення» [28, с. 105]. Дослідники нараховують у різноманітних соціальних сферах сотні і тисячі архетипів. Їх можна класифікувати по-різному, але важливо не лише визнати найкращою якусь класифікацію, найповнішою або найкреативнішою, важливо показати сенс активізації архетипової феноменології саме для сьогодення.

Серед багатьох архетипів визначаються такі, що забезпечують соціальну стабільність та ведуть до суспільного розвитку, тому вважаються позитивними, але є і такі архетипи, які призводять до суспільного розпаду і вважаються негативними. Подібна проста система класифікації створювала систему цінностей, яка ґрунтується на моральних уявленнях про добро і зло. Додержання суспільних цінностей та традицій, перевічених часом, слугувало фундаментом розвитку суспільства. Однак в період кризи, коли суспільні цінності йдуть на другий план, традиції порушуються, багато людей починає жити за принципом «моя хата з краю». Люди прагнуть швидше розбагатіти за рахунок владних повноважень, поки зберігається така можливість. Мало хто думає про суспільну користь своєї праці. Національна свідомість занепадає, а соціальна матерія починає розпадатися, як зотліла тканина. За цим настає зміна цінностей, коли корупційна поведінка починає вважатися нормальною. Суспільство захоплює корупція. Корупція являє собою архетип суспільної деградації. Історично, це явище існувало (хабарництво, здирництво, розкрадання) протягом багатьох століть. Дослідники порівнюють корупцію з корозією металу, що з часом неодмінно відбувається під впливом шкідливих факторів. Корозія металу є неминучою, якщо з нею не боротися, може повністю знищити металеву конструкцію [5; 14; 17]. Отже, корозія є природнім станом металу, що піддається шкідливому впливу, однак якщо зчистити перший невеличкий корозійний наліт то під ним знайдеться міцний матеріал, який може довго прослужити. Так образно, з «механічної» етико-правової точки зору, виглядає корупція в державному апараті та боротьба з нею.

Найбільш практичні підходи щодо вирішення проблеми корупції ми бачимо з правової точки зору. Правовими джерелами визначені корупційні дії та закріплені прагнення подолати ці злочинні явища. Мета держави у боротьбі з корупцією - оздоровлення економіки, поповнення бюджету і зміцнення вищої влади. Однак корупція продовжує процвітати. Мабуть для цього є інтереси в суспільстві і простого поверхневого погляду на ці глибоко укорінені соціальні відносини, що корупція це погано і необхідно її побороти, не достатньо. В суспільстві існує запит на побудові соціальних відносин поза формальними правилами. Державна влада розглядається суспільством як джерело, ресурс для корупційної діяльності. За бажаним отриманням необхідних управлінських рішень, в обхід незручним формальностям, з радістю звертаються до посадовців «вдячні» громадяни. В той час як офіційна влада і суспільство засуджують корупцію, багато людей, з яких це суспільство складається, докладають значних зусиль з метою знайти того, кому можна дати хабар за позитивне рішення і сприймають за щастя, коли це вдається «правильно» зробити [21, с. 236-237].

За ствердженням професора Анатолія Михненка «багато українців розглядає корупцію як соціальний механізм прискорення вирішення власних проблем» [14]. Таким чином, і сьогодні, на відміну від офіційної правової позиції, українське суспільство оцінює корупцію не лише негативно але й позитивно, як спосіб забезпечення соціальних зв'язків. Тут майже спрацьовує суспільний договір у відносинах громадянина (хабародавця) з державою (в особі конкретного посадовця).

З позицією А.Михненка близькі думки й інших дослідників, наприклад В.Скоробогачького, який стверджує, що корупція у найвідвертіших проявах є одним з важелів досягнення суспільної згоди між владою та населенням, ефективним способом легітимації правлячого режиму [27]. Сучасне розширення масштабів корупції криється, на його думку, у соціальній кризі, яка включає і світоглядну й управлінську кризу. Більше 20 років як на пострадянському просторі відбулася деідеологізація масової свідомості та радикальна зміна соціальної реальності. Отже, нормальна легітимація влади була заблокована, що призвело до виникнення аномії, яка посилює прояви корупції. Аномія це не лише стан беззаконня, в який потрапляє суспільство, коли держава не має авторитету серед громадян й покладається лише на фізичну силу, примножуючи насильство в суспільстві. Аномія означає морально-психологічний стан індивідуальної та суспільної свідомості, що характеризується руйнуванням системи цінностей, яке породжується протиборством влади й суспільства, їх взаєм-

ним відчуженням. Аномія має прояви від соціальної апатії, політичної пасивності до збільшення злочинності.

Як наголошував відомий український дослідник В. Полохало в умовах соціальної аномії на пострадянському просторі сформувався соціополітичний феномен «негромадянського суспільства» [22]. В такому суспільстві домінує тенденція до соціокультурної ентропії, втрати духовних цінностей, спрощення правил поведінки, руйнування меж між дозволеним та забороненим. В такому суспільстві кримінальне більше не сприймається як зло, воно навпаки стає не лише прийнятним, але й дозволеним в ситуаціях, коли це призводить до успіху й користі. Важливою ознакою негромадянського суспільства є збільшення тінювих аспектів соціальної дійсності, масштабна моральна й фактична легалізація злочинності, а отже й високий рівень сприйняття корупції як нормальної поведінки [22]. Соціальна аномія у пострадянському просторі проявляється у негативних змінах в роботі механізму конструювання соціальної реальності. Фрагментація й часткове руйнування картини світосприйняття дезорієнтує не лише окремих індивідів, але й суспільство в цілому [27]. Вибір аморального та злочинного, нажалі стає принципом життєвої поведінки, яка забезпечує значну частину не лише соціального, але іноді і біологічного виживання у незвичних, екстремальних умовах, оскільки підвищує адаптивність індивіду до них. В такому суспільстві зникає різниця між офіціальним і тінювим, а тому «відкати», «хабарі» та інші прояви корупції отримують системний характер [27].

Явище корупції не можна зводити лише до корисної поведінки окремих, навіть багатьох посадовців. Оскільки тоді ми отримуємо замість аналізу проблеми занадто простий засіб: для подолання корупції необхідно лише змінити всіх недостойних державних службовців. Звичайно, у корупції є емпіричний прояв (переважно його і розглядають представника раціонально-правового підходу до вивчення корупції), по лінії якого розглядаються корисні психологічні мотиви, перевага приватних особистих потреб над суспільними, людські недоліки. Людська природа в будь-який час далека від досконалості, тому це невичерпна тема [27]. Подальші філософські дослідження феномена корупції призводять до більш глибокого розуміння природи влади, яка більше ніж інші соціальні феномени породжує безліч спокус. На наш погляд, архетип влади, механізми її легітимації та архетип корупції тісно пов'язані між собою.

Мотивацію поведінки корупціонерів значною мірою досліджують представники соціальної психології, в межах якої підходи архетипіки застосовують прихильники системно-векторної психології Юрія Бурлана. З такого наукового підходу корупційна поведінка отримує пояснення нерозвинутого вектору, що перебуває в архетипічному стані. Системно-векторна психологія виходить з того, що характер, поведінка й думки кожного індивіда визначаються вродженими якостями, які визначаються векторами. Всього таких векторів нараховують вісім. Властивості векторів визначилися ще у первісному суспільстві (первісній людській зграї), коли кожний член мав власну видову роль. За час розвитку людства основні властивості векторів не змінювалися, але розвивалися у міру того як ускладнювалося соціальне середовище. Кожний з векторів може перебувати або в розвинутому або у нерозвинутому стані. Нерозвинутий вектор знаходиться в стані архетипу. Тобто його властивості не є адекватними тому соціальному ландшафту, в якому живе його носій, відповідає первісному стану людства. Корупція, на думку Ю. Бурлана, є проявом шкірного вектору в стані архетипу [9]. У первісному суспільстві (людській зграї) шкірний вектор визначав мисливця. Завданням мисливця було схопити найбільшу здобич та принести її до власної печери. Саме так здійснюють полювання й хижі тварини. У прадавні часи в людській зграї не існувало моралі (базової системи норм суспільства), як не існує моралі сьогодні у тварин. Найбільш сильна тварина, або маленька та спритна тваринка може відібрати або вкрасти здобич у іншої. Морального засудження за це в тваринному світі не існує. В основі шкірного вектора лежить потреба до матеріального добробуту. У розвинутому стані цей вектор дозволяє сучасній людині досягти його в рамках закону. Якщо ж вектор нерозвинутий і знаходиться в архетипічному стані, то він

призводить до злочину. Адже те, що в сучасному суспільстві називається крадіжкою і карається за кримінальним кодексом, було нормою і навіть доблестю у первісного мисливця і воїна. Саме ця особливість архетипічного шкірного вектора – схильність до наживи будь-яким шляхом, незважаючи на закони, і лежить в основі корупції сучасних чиновників, які мають відносно непогані легальні доходи.

Після руйнування радянської системи та становлення в Україні ринкової економіки шкірний вектор став пануючим вектором, однак до цього він перебував тривалий час у нерозвинутому стані. Держава і суспільство, до того постійно звеличували сумлінну працю робітника і зневажали, як тоді говорили, всіляких шахраїв і спекулянтів, раптом стали тих же спекулянтів і шахраїв вихваляти, але вже під гордим ім'ям бізнесменів, а сумлінних чесних працівників відверто зневажати і називати «лохами» [9]. З одним важливим нюансом. На відміну від Заходу, де розвивалися цінності розвинутого шкірного вектора – підприємливість, дисципліна, законслухняність (що знайшли ідейне підґрунтя у протестантизмі, на якому за ствердженням М. Вебера сформувалася етика капіталізму), пострадянські країни захопив шкірний архетип – злочинність, бажання «отримати швидко і побільше», корупція. Чому? Ю.Бурлан відповідає, що справа в різниці менталітету Заходу і Сходу. Кожна людина, як і кожен народ, і кожне суспільство, існує в напрузі між властивостями, які задають панівна соціальна формація і початковий менталітет народу. Більшість вітчизняних «шкірників» націлена не на економію через інженерію, а на економію в себе, злочинність. З цієї ж причини в нашій країні не діють належним чином закони. Для дотримання законів потрібен розвинутий шкірний вектор. Крім того сама суть закону – обмеження. А вітчизняний суспільний менталітет не терпить обмежень [9].

На корупції як частині національної ідентичності наголошує і російська дослідниця О.Ніколаєва: «Хабарництво в Росії – частина національної культури. Воно є поганим не само по собі, а тим, що грошові потоки течуть повз державну кишеню. Без перебільшення можна стверджувати, що джерелом корупції, колективним суб'єктом корупції, активним хабародавцем є весь багатонаціональний російський народ. Тобто, народ готовий платити за гарантовані послуги. Як же зробити, щоб ця готовність приносила прибуток державі як такій, а не державі в особі її окремих чиновників? Хоча, чесно кажучи, багатство громадян – це багатство країни. Це лише в Росії парадоксальна ситуація: країна є бідною, а надбагатих забагато. І навпаки: країна багата, а народ здебільшого бідний. Боротися можна тільки з хабарами в конкретних сферах, але не з явищем корупції як таким. Ця боротьба є зламом національного менталітету, розмиванням культурної ідентичності. Хабарництво – вкорінена константа національної свідомості. Чи варгі ті гроші втрати національного почуття? Ми вважаємо, що повністю викоренити корупцію можна лише зміною менталітету і національної ідентичності» [21, с. 241].

Отже, різні наукові підходи до явища корупції пов'язують його з феноменом влади та механізмами взаємодії суб'єкта з об'єктом управління. Стародавній архетип влади породжує общинний початок, містить в собі культ сили (міць влади), вождя (міфічний герой – покровитель племені), роду (свої-чужі), патерналістську психологію, схильність до жертвоприношення. Структуру цього типу влади утворюють такі елементи: 1) вождь і дружина, 2) підвладна територія і населення, 3) право, засноване на силі і звичаї. Звичай і сила – дві складових, що забезпечують легітимність влади. Разом з відродженням общинного начала в той чи інший період історії спливає на поверхню і древній, язичницький архетип влади. Одним з його проявів стає корупційна поведінка. Його незмінне ядро – підміна права силою і звичаєм [27].

Російська дослідниця О. Ніколаєва висловлює думку, що історична традиція хабарництва пов'язана з патерналістською орієнтацією свідомості [21, с. 237]. І на нашу думку, ця корупційна поведінка уявляє собою дію яка визначається між суб'єктом та об'єктом влади на підсвідомому рівні, як архетип соціального управління, що сформувався у первісну, додержавну добу. З появою цивілізації і такого інституту як держава цей архетип лише отримувал нові форми в сфері державного управління.

З позицій архетипіки, хабарництво, як прояв корупції представляється наступним чином: «Можновладець, який бере хабар, уподібнюється Батькові народу, в якого влада від Бога, тому він має моральне право брати. У такому ракурсі хабар є таємною, сакральною жертвою, а послуга, за нього отримана, має риси надприродного дива. Найбільш великі хабарі отримують чиновники верхнього ешелону влади, що є монополістами кожен у своїй сфері. Але небезпечним є не поодинокий хабарник, а вся замкнута система чиновницької номенклатури, для якої корупція – природна і необхідна обставина життя. Тема корупції в цих колах вважається не дуже пристойною, але ж без цього ніяк, бо так функціонує управлінська система» [21, с. 237]. Разом з хабарництвом у вітчизняній традиції існував повністю визнаний за законом спосіб взаємодії суб'єктів та об'єктів державного управління у вигляді «кормління» можновладця з території, якою він керував, це породжувало й інші корупційні прояви (такі як «здириництво», «ліхोїмство»). Однак ґрунтувалися такі відносини в феодалну епоху на патерналістській психології селянства, схильності до приношення сакральних жертв з метою отримання необхідного блага.

Архетипні та соціокультурні засади корупційної поведінки можуть розглядатися також через призму архетипу «дару». Корупційні відносини з точки зору архетипу «дару» (подяки, дароприношення) – етичне та соціально легітимне явище, «корупційна вдячність» (при традиціях сакралізації влади), виступає як адекватна поведінка, а формально правильна антикорупційна поведінка сприймається як егоїстична та позбавлена «людяності». З позиції архетипу «дару» розглядають феномен корупції такі дослідники як С.Шаттенберг та Т.Сиссенер [32; 33].

Надмірна корисливість людини, диспропорція багатства і бідності, політична нестабільність і багато іншого є умовами широкого поширення корупції, але не причинами її як явища. Причини даного явища розміщуються на системному рівні, там, де тип влади оформляється як ціле, включене в онтологічну структуру універсуму, наділене значенням і сенсом. Це - кульмінаційний момент у легалізації інституту влади: відтепер він розглядається як невід'ємний фрагмент картини соціальної реальності, без якого ця картина розпадається, а отже, знецінюються і втрачає сенс не тільки світ і історія, але й індивідуальна людське життя. Корупція в нашому випадку представляє собою ритуал, за допомогою якого інститут влади стверджує, відтворює і демонструє суспільству своє символічне (метафізичне та історичне) призначення, отримуючи в обмін на це суспільне визнання і моральне виправдання [27]. Архетип корупції, як і в класичному визначенні К.Г.Юнга, також вступає у протиріччя: між внутрішнім та зовнішнім, між біологічним і соціальним, між формальним законом, що виражає легальну сторону життя та загальну справедливість для всього суспільства і реальними персональними тіньовими відносинами на користь конкретних суб'єктів владної взаємодії.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Таким чином, явище корупції має ознаки архетипу, який діє на підсвідомому рівні, є сформованим у первісну доісторичну добу в якості „доцивілізаційних” форм поведінки, що в процесі соціального розвитку отримали сучасні форми вираження в державному управлінні. З становленням та розвитком цивілізації, корупція як архетип трансформувалася у нові, більш складні форми існування вже в межах державного управління (чиновництва) як «кормління», у феодалну добу, або так звані «відкати», у сучасну інформаційному суспільстві. При тому, що основне рішення корупціонера про вчинення корупційної дії приймається ним підсвідомо, всі подальші системні корупційні прояви вимагають свідомої раціональної дії. Архетипічний характер корупції підтверджується і її стійким високим рівнем сприйняття у нерозвинутих суспільствах. Архетип корупції тісно пов'язаний з первісним архетипом влади, від цього існує підсвідоме сприйняття державного управління як джерела корупції, а державного службовця як потенційного корупціонера. Подальші перспективи дослідження проблеми корупції в пошуку шляхів подолання негативного архетипу, у міжгалузевих наукових підходах до розуміння цього явища.

Література:

1. Афонин Э.А. Великая коэволюция: глобальные проблемы современности: Историко-социологический анализ [Текст]: монография / Э.А. Афонин, А.М. Бандурка, А.Ю. Мартынов. – К.: Парламентское изд-во, 2003.
2. Афонін Е.А. Людська ідентичність та особливості її впливу на політику й державне управління [Текст] / Е.А. Афонін // Концептуальні засади взаємодії політики й управління: [навч. посіб.] / авт. кол.: Е.А. Афонін, Я.В. Бережний, О.Л. Валевський та ін.; за заг. ред. В.А. Ребкала, В.А. Шахова, В.В. Голубь, В.М. Козакова; Нац. академія державного управління при Президентові України. — К.: НАДУ, 2010. - С. 265-289.
3. Афонін Е.А. Соціальні цикли: історико-соціологічний підхід [електронний ресурс] / Е.А. Афонін, О.М. Бандурка, А.Ю. Мартинов / Українське товариство сприяння соціальним інноваціям, Українська технологічна академія. — Х.: Вид-во «Золота миля», 2008. — 504 с. — Режим доступу: http://www.rada.gov.ua/LIBRARY/povni_text/soz_zikl.rar
4. Благодетелева-Вовк С. Качественные и количественные методы выявления архетипов [Текст] / С. Благодетелева-Вовк. // Публичное управление: теория и практика: Сборник научных трудов Ассоциации докторов государственного управления: Специальный выпуск. – Харьков: Изд-во “ДокНаукДержУпр”, 2011. - С. 6-11.
5. Бурмейстер П. Архетип коррупции [електронний ресурс] / П. Бурмейстер. - Режим доступу: <http://old.eu.spb.ru/newsletter/1Dec2006/phenomen2.htm>
6. Бутырская Т. Государственные качества как архетип / Т. Бутырская // Публичное управление: теория и практика: Сборник научных трудов Ассоциации докторов государственного управления: Специальный выпуск. – Харьков: Изд-во “ДокНаукДержУпр”, 2011. - С. 12-19.
7. Вакулова Т. Функції міфів у державному управлінні [Текст] / Т. Вакулова // Публічне управління: теорія та практика. – Х. : Вид-во “ДокНаукДержУпр”, 2010. – № 3-4. – С. 10-18.
8. Васильева Е. Архетипическая природа превентивных функций права в контексте предупреждения коррупционных правонарушений госслужащими [Текст] / Е. Васильева // Публичное управление: теория и практика: Специальный выпуск. – Харьков: Изд-во “ДокНаукДержУпр”, 2011. – С. 20-25.
9. Грибова М., Мурина М. Кожный вектор [Електронний ресурс] / М. Грибова, М. Мурина. - Режим доступу: <http://www.yburlan.ru/biblioteka/kozhniy-vektor>
10. Донченко О. Архетипи соціального життя і політика (Глибинні регулятиви психополітичного повсякдення) [Текст]: монографія / Олена Донченко, Юрій Романенко. – К. : Либідь, 2001. – 334 с.
11. Донченко Е.А. Феноменология архетипа и государственное управление [Текст] / Е.А. Донченко // Публичное управление: теория и практика: сборник научных работ Ассоциации докторов наук государственного управления. – Х.: ДокНаукДержУпр, 2010. – № 3-4. – С. 35-36.
12. Драган О. Історія та досвід протидії корупційним проявам в окремих країнах [Текст] / О. Драган // Вісник прокуратури. - № 4, 2008. - С. 49-55.
13. Дзуликья взятка [Текст] // Российская газета. – № 131 (5210). – 2010. – С.9.
14. Запобігання та протидія корупції: навчальний посібник / за ред. проф. Михненка А.М. // А.М. Михненко, О.В. Руснак, А.М. Мудров, С.О. Кравченко та ін. – 3-є вид., доп. і перероб. – К. : НАДУ, - 2012. – 529 с.
15. Корупція в Україні. Національне дослідження стану корупції у сфері регуляторної політики: отримання документів дозвільного характеру на будівництво та операції з землею. Звіт за результатами соціологічного дослідження [Текст]. – Київ, 2008-2009. – 28 с.
16. Крупкин П.Л. Эволюционная теория архетипов Юнга: архетипичні моменти в структурі колективної ідентичності [Текст] / П.Л. Крупкин // Публічне управління: теорія та практика: збірник наукових праць Асоціації докторів наук з державного управління. – Х. : Вид-во “ДокНаукДержУпр”, 2010. – № 3-4. - С. 303 - 311.

17. Мельник М.І. Корупція: сутність, поняття, заходи протидії [Текст]: монографія / М.І. Мельник. – К.: Атіка, 2001. – 304 с.
18. Михальченко М., Михальченко О., Невмерижицький Є. Корупція в Україні: політико-філософський аналіз [Текст]: Монографія. – К.: ІПіЕНД імені І.Ф.Кураса НАН України, 2010. – 615 с.
19. Невмерижицький Є.В. Корупція в Україні: причини, наслідки, механізми протидії [Текст]: Монографія. – К.: КНТ, 2008. – 368 с.
20. Нельга О.В. Ірраціональні засади етнічного й національного. Частина II. Етнічне й національне як колективне підсвідоме. [Текст] / О.В. Нельга // Практична філософія. – Київ, 2013. - № 1(47). – С.41-52.
21. Ніколаєва О. Архетипические и психологические основания коррупции в русском государстве [Текст] / О. Ніколаєва // Публичное управление: теория и практика: сборник научных работ Ассоциации докторов наук государственного управления. – Харьков: Изд-во «ДокНаукДержУпр», 2010. - №3-4. - С. 236 – 242.
22. Полохало В. Негражданское общество как социополитический феномен Украины [Текст] / В. Полохало // Полис. - № 6. – 1999 . – С. 25-32.
23. Прохоренко О.Я. Корупція по-українськи (сутність, стан, проблеми) [Текст]: монографія / О.Я. Прохоренко. – К. : Вид-во НАДУ, 2005. – 456 с.
24. Радченко О. Архетип українського політикуму [Текст] // Публічне управління: теорія та практика: збірник наукових праць Асоціації докторів наук з державного управління. – Х. : Вид-во “ДокНаукДержУпр”, 2010. – № 3–4. – 190-198.
25. Роуз-Аккерман С. Коррупция и государство. Причины, следствия, реформы [Текст] / С. Роуз-Аккерман; пер. с англ. О.А. Алякринского. – М.: Логос, 2010. – 356 с.
26. Серьогін С.М. Державний службовець у відносинах між владою і суспільством [Текст]: монографія / С. М. Серьогін. – Дніпропетровськ : ДРІДУ НАДУ, 2003. – 456 с.
27. Скоробогачкий В.В. Коррупция как способ легитимации власти [Електронний ресурс] / В.В. Скоробогачкий. // Режим доступу: <http://www.law.edu.ru/doc/document.asp?docID=1224478>
28. Сибирякова М. Мережеве співтовариство державних службовців як соціокультурний чиник запобігання корупції [Текст] / М. Сибирякова. // Публічне управління: теорія та практика: збірник наукових праць Асоціації докторів наук з державного управління. – Х.: Вид-во “ДокНаукДержУпр”, 2010. – № 3–4. – С. 103-111.
29. Соснін О.В. Корупція: витоки та шляхи подолання [Текст] / О.В. Соснін // Юридичний вісник України. – 2011. – № 11(819). – С. 6–7; 2011. – № 12(820). – С. 5.
30. Стан корупції в Україні. Порівняльний аналіз загальнонаціональних досліджень: 2007 – 2009, 2011. Звіт за результатами соціологічних досліджень. [Текст]. – Київ, 2011. – 47с.
31. Суший О. Психосоціальний чиник державного управління (теоретико-методологічний аналіз) [Текст] / О. Суший // Публічне управління: теорія та практика: збірник наукових праць Асоціації докторів наук з державного управління. – Х.: Вид-во “ДокНаукДержУпр”, 2010. – № 3–4. – С. 120-126.
32. Сиссенер Т.К. Феномен коррупции в антропологической перспективе [Текст] / Т.К. Сиссенер // Борьба с ветряными мельницами? Социально-антропологический подход к исследованию коррупции. - С.-Пб.: Алетейя, 2007. - С. 56-82.
33. Шаттенберг С. Культура коррупции, или К истории российских чиновников [Текст] / С. Шаттенберг // Неприкосновенный запас: дебаты о политике и культуре. – 2005, - №4(42). – С. 24-35.
34. Юнг К.Г. Архетип и символ [Текст] / Карл Г. Юнг – М.: Ренессанс, 1991.